

ISSN 2076-1554

Гілея
Науковий вісник

Випуск 166 (11)
Історичні науки

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 166 (№ 11)

Історичні науки

Київ – 2021

УДК 35

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА:
ПРОЄКТ РАЙХСЛЯЙТЕРА
А. РОЗЕНБЕРГА (1941 Р.)**

**THE UKRAINIAN STATE:
A REICHSLEITER PROJECT
BY A. ROSENBERG (1941)**

Гай-Нижник П. П.,
доктор історичних наук, заступник
директора, Науково-дослідний інститут
українознавства Міністерства освіти і науки
України (Україна, Київ)
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Hai-Nyzhnyk P. P.,
doctor of History, Deputy Director, Scientific
Research Institute of Ukrainian Studies, Ministry
of Education and Science of Ukraine
(Ukraine, Kyiv) e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Висвітлюється проєкт відновлення Української державності, що розроблявся райхслайтером Альфредом Розенбергом напередодні Німецько-радянської війни у 1941 р. Аналізуються, зокрема, документи, що увійшли до так званої «Коричневої теки», а також можливі варіанти етнонаціональної політики Третього Райху на території України в контексті планів розв'язання «українського питання» та проблеми облаштування Східного простору Німеччиною у перебігу Другої світової війни.

Ключові слова: Розенберг, Друга світова війна, проєкт «Україна», райхскомісаріат «Україна».

The project of restoration of the Ukrainian statehood developed by Reichsleiter Alfred Rosenberg on the eve of the German-Soviet war in 1941 is covered. In particular, the documents included in the so-called «Brown folder» solution of the «Ukrainian question» and the problem of the arrangement of the Eastern space by Germany during the Second World War.

Keywords: Rosenberg, World War II, Ukraine project, Ukraine Reich Commissariat.

Напередодні Другої світової війни, а надто – Німецько-радянського бойовища на східних теренах Європи, українські емігранти, які після поразки національно-визвольної боротьби 1918–1920-х рр. опинилися у вигнанні з рідного Краю, сподівалися, що нова світова війна таки дасть можливість відродити на руїнах Радянського Союзу втрачену понад двадцять років тому Українську державність.

Керівництво чи не усіх центрів української політичної еміграції, безперечно, знало про майбутню війну на Сході й переймалося її політичними перспективами і наслідками щодо

розв'язання т. зв. українського питання. Знали провідники національно-визвольного руху (в різних його іпостасях та уособлених різними протиборчими таборами) й про існування серед німецької державно-політичної верхівки проєктів облаштування звільнених від більшовизму теренів, адже у вищих колах Райху давно існували різні течії та бачення щодо долі опанованих в майбутньому внаслідок переможної ходи Вермахту східних територій. Так, наприклад, широкою довірою і прихильністю користувалися, зокрема, теорії та плани Альфреда Розенберга щодо розвалу СРСР на національні держави.

Перш за все, слід згадати про лист анонімого «англійського германофіла Q» до британського Форін Офіс (Foreign Office) щодо найближчих військових планів А. Гітлера, його наміру нападу на Польщу, її поділу й створення незалежної держави України. Цей лист був розповсюджений міністром іноземних справ Великобританії поміж членами британського парламенту разом з іншими документами, що увійшли до теки під назвою «Possible German Intentions» (січень 1939 р.). У документі йшлося про те, що А. Гітлер з непередбачуваною швидкістю розірвав свою колишню псевдодружбу з Польщею і вирішив розділити цю країну на частини. З 32-х мільйонів мешканців Польщі тільки 19 млн мали б залишитися у новій Польщі. Дев'ять мільйонів мали би бути інкорпоровані у незалежну Україну, близько двох мільйонів повернутися до Німеччини й близько одного мільйона будуть приєднані до Литви, включно з мешканцями Вільно та оточуючої його території. Щодо України, то зазначалося, що Польща мала би втратити Галичину вглиб близько 50 км на північ від Львова, включаючи східні польсько-українські райони. Зміни польської території планувалося здійснити одночасно з утворенням нової держави – України. У справі здійснення вищезазначених планів Берлін не очікував зовнішнього спротиву, окрім тих країн, яким загрожував напад. На Вільгельмштрассе були упевнені, що британський прем'єр-міністр залишить Німеччині свободу рук на Сході та Південно-Сході Європи [14, р. 83; 21; 22].

Незабаром до нападу на СРСР німецький старшина генерального штабу вказував на чотири стрижневих розподіли майбутньої окупаційної політики Райху на Сході: Вермахт мав перейнятися знищенням ворогів; райсхфюрер СС Г. Гімлер – політичною і поліційною боротьбою з ворогами; райхсмаршал Г. Герінг – економікою; А. Розенберг – політичною реорганізацією східно-європейського простору [16, s. 180]. Вважаючи Московію втіленням «російсько-московської відсталості» [12, р. 47], цей ідеолог націонал-соціалізму розглядав природними союзниками Німеччини в боротьбі з жидівським більшовизмом і Московією поневолені нею східноєвропейські народи і,

перш за все, українців [7, с. 196]. Ба більше, на той час, як можна виснувати з записів його політичного щоденника, українці сприймалися нацистською верхівкою як цінний з расової точки зору елемент, що значно перевищував не лише росіян і білорусів, а й поляків [11, р. 14–15; 19, р. 27]. Крім того, як цілком широко і раціонально міркував А. Розенберг, «при оцінці стану речей ми стояли перед вибором: засобом за необхідності жорстокого й однакового для усіх ставлення зробити ворогами 120 мільйонів чи засобом розподілення та диференційованого ставлення зробити внаслідку половину своїми помічниками» [7, с. 310].

Вже 27 березня 1941 р. А. Розенберг під час розмови з А. Гітлером з приводу політичного майбуття Сходу Європи по поразці СРСР, виразно зазначив стрижень своєї концепції: «Балтика – протекторат, Україна самостійна, у союзі з нами» [7, с. 287], що було відображено також і в березневих зауваженнях фюрера до першого варіанту розробленою ОКВ «Інструкції про особливі області» [13, с. 285–287]. Вже 20 березня під час виступу перед керівництвом Вермахту німецький вождь оголосив, що протекторати буде створено не лише у Прибалтиці, а й в Україні та у Білорусії [5, с. 430]. Того ж дня А. Гітлер, кинувши фразу: «Розенберг, тепер настав ваш час!», призначив його уповноваженим з централізованої обробки питань східноєвропейської території [7, с. 290].

Вже 2 квітня 1941 р. А. Розенберг виклав своє бачення розв'язання східноєвропейського питання у доповідній записці стосовно СРСР, який, вочевидь, буде досить швидко розбитий і під окупацію підпаде величезна територія колишньої кремлівської імперії. А. Розенберг зазначав, що для людини, знайомої зі Сходом, карта населення Росії виявляла би такі національні або територіальні одиниці: а) Великоросія з центром у Москві, б) Білорусь із центром у Мінську чи Смоленську, с) Естонія, Латвія та Литва, д) Україна та Крим з центром у Києві, е) регіон Дону з центром у Ростові, ф) Кавказький регіон, г) російська Середня Азія, або російський Туркестан.

Стосовно України, А. Розенберг нагадував, що у давнину там головним центром варязької держави, правлячий прошарок якої був утворений скандинавами, став Київ. Це місто навіть після татарської навали ще довгий час відіграло роль контрполюса Москви. Спосіб же національного життя українців, всупереч постулатам московитської історіографії, яка домінувала у всій європейській науці, ґрунтується, по суті, на майже безперервній традиції. Тож політичним завданням на цій території, вказувалося у доповідній записці, може стати сприяння зростанню національної самобутності, можливо, аж до створення суверенної держави, яка могла б самостійно, або у взаємодії з Доном і Кавказом у формі Чорноморського союзу здійснювати постійне стриму-

вання Москви і гарантувати безпеку зі сходу для великого німецького життєвого простору.

З економічного погляду цей край міг одночасно виконувати функції великої сировинної бази та допоміжного джерела продовольчого постачання для Великого німецького району. До тієї частини, що в СРСР прийнято вважати чисто українською, також можна було б приєднати прикордонні райони російського центру (йшлося про частину Курського і Воронезького адміністративних округів), аби послабити його та одночасно підтримувати постійну конфронтацію. Відтак, писав А. Розенберг, на досягнення цієї політичної мети пізніше має бути зорієнтовано адміністративне та економічне облаштування всієї цієї території. У підсумку ж відмічалось, що зважаючи на величезні простори та відстані східноєвропейських теренів (і вже тільки через них виникнуть труднощі в управлінні), а також через зовсім відмінні від західноєвропейських умов життя, що були там нав'язані більшовизмом, у питанні про СРСР в цілому потрібен підхід, відмінний від того, що був застосований в окремих країнах Західної Європи [8; 13, с. 292–298; 23, с. 547–554].

7 квітня 1941 р. начальник зовнішньополітичного бюро НСДАП А. Розенберг (його міністерство буде створено пізніше) вперше представив проєкт створення райхскомісаріатів на території СРСР. Того ж дня ним було складено доповідну записку № 2 стосовно СРСР, що являла собою доповнену доповідну записку № 1 від 2 квітня. Стосовно України у ній зазначалося, що український народ упродовж багатьох століть перебував у постійній боротьбі проти поляків та росіян. Вказувалося також, що Київ був першим містом, заснованим вікінгами, що відпочатку стало справжньою столицею всієї Руської імперії й лише набагато пізніше потіснилося Москвою. Великороси ж, що виявилися чисельно сильнішими і багато в чому стійкішими, крім того, починаючи від XVIII ст. стали все ширше залучати до керівництва німців, тому усі договори, які передбачали рівноправність росіян та українців, могли порушуватися Москвою безкарно. З історичної точки зору, підкреслював А. Розенберг, вже в давнину існував постійний зв'язок України з Центральною Європою та Кавказом і цим народам завжди вдавалося порозумітися. Зазначалося також, що після революційного краху кайзерівської Німеччини 1918 р., керівництво Української Держави зробило Верховному командуванню Вермахту пропозицію не повертати війська додому, а прийняти українське громадянство та задіяти німецьких солдатів в Україні проти Москви та більшовизму. Проте для таких масштабних планів на той момент не вистачило політичної рішучості й Україна, до цього вже зайнята німецькими військами, стала жертвою єврейсько-більшовицького терору.

У записці також вказувалося, що український народ налічував приблизно 44 мільйони людей і, не претендуючи на єдино вірне визначення його чисельності, зазначалося, що можна без сумніву сказати, що поряд з великоросами українці є найсильнішим противником елементом. Відтак визначалося, що щодо України мають бути сформульовані інші політичні цілі, ніж в Остзейських провінціях. Якщо стосовно останніх доводиться говорити про певну форму німецького протекторату, то тут необхідно з усією завзятістю домагатися створення незалежної Української Держави, яка перебуватиме в тісному, нерозривному союзі з Німецьким Райхом. Аби досягти цього, Вермахт і політичне керівництво повинні були б від початку підкреслити, що німці та українці ніколи не вели війн один проти одного та, що стосовно до українців з боку німців завжди були і виражалися симпатії, але російський царизм не дозволяв здійснювати політичну співпрацю. Нагадувалося також, що історичне обґрунтування цього погляду було дано 13 років тому у спеціальному виданні журналу «Світова боротьба» у статті «Україна – вузлова точка світової політики».

Водночас А. Розенберг зазначав, що під час введення військ на Україну необхідно бути готовими до найгіршого, позаяк становище там не можна порівняти з жодною із західноєвропейських країн. Йшлося про те, що колишня інтелігенція, мабуть, здебільшого розстріляна або замучена голодом, а інші верстви населення 20 років нічого не бачили і не чули про Західну Європу. Крім того припускалося, що узагальнення матеріальних благ і колективізація селянства напевно надзвичайно сильно придушили інстинкт самостійності, що був в українців. Відмічалося, водночас, що раніше українці відрізнялися від московитів своїм уявленням про власність, позаяк якщо московити спочатку були колективістськи орієнтовані на общинне землеволодіння, то українці завжди відстоювали особисту селянську власність. Це визначальне розуміння власності природним чином формує народний характер інакше та, зрештою, і є проявом життєсприйняття, відмінного від того, яке було характерне для Москви.

Таким чином робота зі створення такої незалежної Української Держави, відмічав А. Розенберг, передбачає подальше культивування української мови, на запровадження якої зрештою був змушений піти Радянський Союз. У сфері української шкільної та вищої освіти буде необхідно зробити все можливе, щоби крок за кроком змінювати мислення простого народу та фокусувати його на власній державності та союзі з німецькою нацією. Щоб відшукати шлях до душі українського народу, одними з найперших заходів мали стати започаткування великого українського університету у Києві та розвиток української

писемності й українського мистецтва загалом. При цьому акцентувалося, що для Німеччини Україна насамперед важлива як велика житниця Європи. Пропонувалося також відмовитися в Україні як від німецької марки, так і від російського рубля, запровадивши, можливо після певного перехідного періоду, прив'язаний до марки український карбованець.

Альфред Розенберг

А. Розенбергом також додавалося про необхідність чітко заявити, що чесно придбана німецька власність (у т. ч. і в Україні) у цих галузях була надбанням німецького народу, і що звільнені тепер країни та народи повинні передусім визнати цей принцип і компенсувати витрати відповідним чином (форми компенсацій пропонувалося визначити пізніше; за наявною у нього інформації, німецькі земельні володіння в Україні, на Дону і в Поволжі за розмірами приблизно відповідали території тогочасного Вюртемберга). До масштабних завдань, що охоплювали б усі східноєвропейські території, на думку А. Розенберга, насамперед також належала й організація судноплавного сполучення між Чорним та Балтійським морями, тобто негайний початок будівництва каналу Двіна–Дніпро. Передбачалося, що в результаті здійснення цього плану було би організовано загальноєвропейський економічний колообіг, у якому не тільки канал Рейн–Майн–Дунай, а й канал Двіна–Дніпро пов'язав би Чорне море з ключовими торговими центрами Німецького Райху та його протекторатом в Остзейських провінціях.

Це були лише перші міркування, що виникали у А. Розенберга під час розгляду проблем, пов'язаних з освоєнням європейського Сходу, як і розуміння, що само собою надалі вони породять безліч інших питань, що включатимуть політику, економіку, культуру та питання народностей, які треба буде вирішувати окремо після детального ознайомлення та обліку всіх обставин. Таким чином, завершував він, для вирішення різних завдань на цій величезній території почати потрібно було передусім з поділу питань управління між трьома відом-

ствами: Райхскомісаріатом «Україна», Райхскомісаріатом «Кавказ» та Райхскомісаріатом «Дон–Волга» [9; 23, s. 547–560].

Невдовзі розпорядженням А. Гітлера від 20 квітня 1941 р. А. Розенбергу були надані повноваження з централізованого вирішення питань, що стосувалися східноєвропейського простору, доручивши одночасно створення відповідного Відомства райхсканцелярії згідно з його ж власними інструкціями. Апарат такого уповноваженого склади співробітники зовнішньополітичного бюро, а його заступником став Г. Лейббрандт. Напередодні початку Німецько-радянської війни, А. Розенберг виступив 20 червня 1941 р. з програмною промовою під назвою «Про політичні цілі Німеччини в майбутній війні проти Радянського Союзу і плани його розчленування». У ній він докладно виклав офіційну концепцію політики нацистської Німеччини під час освоєння та підпорядкування східних територій. А. Розенберг стверджував, що головним завданням Німеччини на Сході було підхопити в розумній та цілеспрямованій формі прагнення до свободи народів СРСР, надати їм певних державних форм, тобто органічно викроїти з величезної території Радянського Союзу державні утворення та спрямувати їх проти Москви, звільнивши тим самим Німецьку Імперію на майбутні століття від східної небезпеки. Для втілення цієї мети мали бути створені і задіяні чотири райхскомісаріати, що виконували б роллю буферної зони між Німеччиною та «первісною Московією» й, водночас, просунути далеко на Схід сутність Європи. Зазначені чотири імперські комісаріати могли бути названі: «Велика Фінляндія», «Прибалтика», «Україна» та «Кавказ».

Слід також зазначити, що усі плани і розробки А. Розенберга були включені до т. зв. «Коричневої теки», яка мусила стати дотичною до проєктів встановлення повного контролю над східними територіями. «Коричнева тека» створювалася від 14 квітня 1941 р. до дати військового вторгнення Німеччини в СРСР в адміністративному відділі Імперського міністерства у справах східних територій під безпосереднім керівництвом А. Розенберга. Документи, зібрані у теці, являли собою загальні законодавчі, адміністративні, організаційні та політичні акти, а також службові приписи, вказівки та рекомендації, що регламентували діяльність підлеглих А. Розенберга. Документи від департаменту з питань управління готував секретар Імперського міністерства Л. Рунте, а від департаменту з питань політики – Г. Лейббрандт. У квітні 1941 р. співробітники міністерства почали формулювати принципи управління східними територіями. У ході приготування нацистського уряду до військової кампанії до правил вносилися деякі зміни відповідно до стратегічних установок: низка документів у теці присвячені

принципам використання ресурсів тих радянських територій, які мають бути окуповані в майбутньому, зокрема, постачання товарів та продуктів харчування з колишнього СРСР до Європи.

Документи «Коричневої теки» засвідчували, що після своєї поразки Радянський Союз мав припинити своє існування. Прибалтика та Крим призначалися для інтенсивної німецької колонізації, а Білорусь, Україна та Туркестан мали би стати незалежними державами, але в економічному та політичному плані вони мусили б підпорядковуватися Райху, тобто набували би статусу сателітів. На Кавказі ж, на думку А. Розенберга, стабільності можна буде досягти лише після встановлення сильної централізованої влади у особливій федеративній кавказькій державі на чолі з намісником Третього Райху. Фактично ж «Коричнева тека» функціонувала як керівництво до дії та інструкцій для райхскомісарів «Остланд» та «Україна», генеральних комісарів та обласних комісарів (гебітскомісарів), тобто місцевих керуючих різних рівнів на східних територіях. Правила, що призначалися для діячів адміністрації райхскомісаріату «Остланд», були зібрані у Першій частині «Коричневої теки», а правила для райхскомісаріату «Україна» були зібрані у Другій частині [18, s. 628; 20, s. 186; 25, s. 78, 84].

Відтак, вже 7 травня 1941 р. було створено інструкцію райхскомісаріату «Україна», у якій вказувалося на два пріоритети німецької політики в цій країні. «Метою роботи німецького райхскомісаріату по Україні є перш за все забезпечення Німецького Райху продовольством і сировиною з метою посилення німецького воєнного керівництва, а згодом створення вільної української держави у тісному союзі з Великонімецьким Райхом» [23, p. 567].

При цьому, з інструкції випливає певне пояснення того, чому німецьке керівництво не давало переваги жодному українському політичному угрупованню в еміграції, або свободі дій усім їм на визволеннях від радянців українських теренах. Згадуючи про воєнізоване у 1918-му році Вільне козацтво, в інструкції вказувалося на необхідності створення єдиної загальноукраїнської партії, уникаючи при цьому як диференціації, що виявлялася у перебігу становлення націонал-соціалістичної партії, так і згадки у назві самого «націонал-соціалізму». Проте пропонувалося в принципі допомогти українцям у становленні партії від такого руху, що сприяло би зміцненню волі українців до незалежності й незаперечно призвело би до підняття української самосвідомості та ентузіазму. Сподівалося, що войовничість, притаманна спільнотам українського козацтва, може знайти застосування, будучи спрямованою не проти німецьких властей, але проти старих супротивників – москалів і жидів. Зауважувалося, що в Берліні слід по-

ступово прийняти рішення про відправку в Україну українців, що отримали весь необхідний досвід. Разом з тим, на полях вказувалося, що про створення українських збройних сил («українського вермахту») не йдеться.

Йшлося також про необхідність підготовки місцевого українського законодавства з урахуванням вимог сучасності та історичних українських установлень, мовної стилістики тощо (зокрема й історичний досвід українського муніципального права, що установлювалося на основі магдебурзького права), а також відродження української Православної Церкви та конфесійних спілок зі вживанням виключно української мови, а церковні наставники усіх шаблів мусили б бути виключно українцями тощо.

На сході ж України метою мало б бути, аби райхскомісаріат «Кавказ» і райхскомісаріат «Україна» працювали спільно, сприяючи притоку українського елемента до східного регіону і відтоку звідки російського. Що ж до делікатного кримського питання (Таврії), то попри його національну строкатість і того, що значні терени Криму були заселені раніше німецькими колоністами (38% в окрузі Севастополь), то визнавалося ключову важливість півострова в забезпеченні безпеки України за сприяння Німеччини. Як компенсацію за Крим не виключалося, що Райх може розширити суверенну територію України до Волги і передати їй Таврію. Такі завдання райхскомісаріату по Україні могли б мати всесвітньо історичне значення, наголошувалося в інструкції. Вказувалося також, що якщо вдасться усіма засобами (політичними, психологічними і культурними) створити вільну Українську державу аж до Саратова, то буде зруйновано багатостолітній кошмар німецького народу, пов'язаний з Російською імперією й Німеччиною більше не загрожуватиме морська блокада і на усі майбутні роки буде гарантовано притік продовольства і сировини [23, р. 567–573].

Зрештою, за два дні після початку Німецько-радянської війни, у передовій статті в «*Volkischer Beobachter*» за 24 червня 1941 р. А. Розенберг написав, зокрема: «Націонал-соціалістична революція і Німецька Держава покликані розв'язати дві проблеми на Сході. Одна – знищення більшовизму, як ідеї й політичної сили; друга – розв'язка завдань, що впливають з історії простору й народів СРСР... Треба знайти нове рішення, що, відповідаючи звичаям різних народів, прямувало б, з оглядом на цілість Європи, до її загального порятунку» [24, с. 1]. Тож не дивно, що українські еміграційні політики, і гетьманці зокрема, сприйняли початок Німецько-радянської війни з захопленням і надією...

Тим часом 16 липня А. Гітлер зібрав нараду складі райхсміністра Г. Ляммерса, фельдмаршала В. Кейтеля, райхсмаршала Г. Герінга, райхсляйтера М. Бормана та ін. Серед

запрошених був і райхсляйтер А. Розенберг, який ще 20 червня 1941 р. на нараді у А. Гітлера пропонував поділити європейську частину СРСР на чотири райхскомісаріати, з наданням кожному різних зовнішніх форм: протекторат Балтенланд (Прибалтику), національну державу Україна (мала зайняти територію в 1,1 млн кв км з населенням у 60 млн осіб), федеративну державу Кавказ і позбавлену національних окраїн Московію. Утім, усі намагання А. Розенберга схилити фюрера і керівництво Райху до відновлення Української державності, хай і з певними обмеженнями, не мали успіху, його план було відкинуто, а сам А. Розенберг 17 липня 1941 р. був призначений на посаду міністра у справах окупованих територій на Сході. На нараді 16 липня 1941 р. А. Гітлер заявив, що територіями Райху мали стати Балтенланд, Генеральне губернаторство, «староавстрійська» Галичина, а також Крим разом з тилом (тобто з територією на північ від Криму) [10, с. 176–177].

Райхсфюреру СС Г. Гімлеру А. Гітлер наказав розробити план «Ост», спрямований на знелюднення територій, що підлягали включенню в кордони Великонімецьчини¹. Уже в липні 1941 р. Г. Гімлер представив фюреру перший варіант цього плану з двома фазами його реалізації. У другій, розрахованій на 30 років фази, передбачалося виселити до Сибіру або знищити майже всіх поляків, 75% білорусів, 65% українців Галичини тощо, а всього – від 30 до 45 млн осіб. Другий (доопрацьований) варіант під назвою «Генеральний план «Ост». Правові, економічні і просторові принципи облаштування на Сході» був представлений 28 травня 1942 р. у Берліні-Далемі оберфюрером СС професором доктором Конрадом Мейером [15].

Позицію нацистів щодо українського питання сконцентровано можна побачити в словах райхскомісара «України» Е. Коха, який у вересні 1941 р заявив: «Мене знають як жорстокого пса. Саме тому мене призначено райхскомісаром України. Наше завдання полягає в тому, щоб висмоктати з України всі товари, які лише можна захопити, без огляду на почуття і власність українців. Панове, я чекаю від Вас найсуворішого ставлення до місцевого населення [1, с. 56]. [...] Два центнери української

¹ Райхсфюрер СС Г. Гімлер в «Деяких міркуваннях зі стосунків з чужинецькими народами Сходу» зазначав: «При стосунках з чужинецькими народами Сходу ми маємо настільки, наскільки це можливо, визнавати право існування окремих народностей й піклуватися про них, тобто поряд з поляками і жидами виділяти українців, білорусів, гуралів, лемків і кашубів. Якщо будуть виявлені ще які-небудь малі народи, то й вони. [...] Досить скоро, я так уявляю, що за 4–5 років, стане, до прикладу, невідомим поняття «кашуби», позаяк вже більше не існує такого народу. [...] Так само, нехай і в більш тривалішій перспективі, на наших територіях може зникнути саме поняття про такі народи, як українці, гуралі або лемки».

пшениці коштують для мене набагато більше, ніж усі національно-державні проблеми України разом узяті» [6, с. 8].

Задуми А. Розенберга зазнали невдачі. Ось як він сам пояснював це у своєму політичному заповіті, написаному у Фленсбурзі 5 травня 1945 р.: «Щодо окупованих раніше областей на Сході, то після того, як фюрер мені повідомив, що конфлікт [з Радянським Союзом] неминучий через зростання більшовизму, я зайняв таку позицію. Незважаючи на принцип інтернаціоналізму в Радянському Союзі, на величезному східному просторі мешкало безліч народів, у яких протягом XIX століття все більше посилювалася національна самосвідомість. Тому у разі вступу на територію Радянського Союзу було б правильно використовувати ці настрої, а також негативне ставлення селянства до колективізації та створити, наприклад, самостійну українську державу, урочисто відкрити Київський університет та в міру того, як це дозволятимуть технічні можливості, ліквідувати колгоспи. Ця пропозиція, що передбачала в принципі її поширення і на інші народи, в тому числі і на народи Росії, спочатку була схвалена фюрером. Потім з'явилися, проте, противники цього плану, які нічого не хотіли знати про такі поступки. Крім того, фюрера про багато речей неправильно інформували, виправляти ж це мені вдавалося лише з труднощами, позаяк мене не було у ставці фюрера і я часто по 5–6 місяців чекав можливості потрапити до нього на доповідь. Як би там не було, фюрер узяв свою згоду назад, і саме внаслідок того, що райхскомісар України [Е. Кох] намагався обернути мої прагнення в їх протилежність, обмежуючись тільки економічною експлуатацією. Розпорядження про відкриття в Україні ремісничих, агрономічних, медичних шкіл тощо також зустрічали відсіч. Зрештою, у 1943 р. справа дійшла до серйозного конфлікту, у зв'язку з яким фюрер не виніс жодного рішення, а в спеціальному листі ще раз наказав нам обом [А. Розенбергу та Е. Коху – П.Г.-Н.] погоджувати наші заходи» [17]. Утім, було зрозуміло, що високе становище А. Розенберга було лише номінальним і вплив його на генеральну національно-територіальну політику серед верхівки Райху також не був вагомим, а натомість силові та владні повноваження зосереджувалися саме в руках Е. Коха, який мав покровительство Г. Гіммлера та був уповноважений особисто А. Гітлером.

Після поразки Німеччини у Другій світовій війні документи «Коричневої теки» потрапили до рук союзників і були представлені як докази звинувачення на Міжнародному військовому трибуналі у Нюрнберзі. Тоді ж вони були й опубліковані [23, с. 547–584]. Однак у радянські російськомовні видання матеріалів Нюрнберзького процесу переважна більшість з цих документів ніколи не включалася. Альфред

Розенберг був страчений 16 жовтня 1946 р. за вироком Нюрнберзького трибуналу. Він став єдиним з повішених під час Нюрнберзького процесу бонз Третього Райху, який відмовився вимовити останнє слово...

Український державний проєкт чи то у вигляді повносяжної самостійності, чи сателітної, або ж навіть протекторатної з боку Німеччини, на який у передвоєнні часи та на початку Німецько-радянської війни сподівалися різні угруповання української політичної еміграції, так і залишився на паперах окремих функціонерів НСДАП та Райху. Хоча й попередній досвід з Карпатською Україною, а пізніше й зі спробами ОУН(р) щодо в тих чи інших формах чи обширах відновити державність України засвідчував досить прохолодне ставлення нацистської верхівки до подібного геополітичного проєкту [2–4]. Разом з тим, історія не дала нам змоги пересвідчитися як могло би завершитися розв'язання східноєвропейського етнонаціонального та геополітичного вузла загалом і українського державно-національного питання зокрема через поразку Німеччини у Другій світовій війні. Провідники ж українського національно-визвольного руху в еміграції (від націоналістів до гетьманців) досить скоро усвідомили, що сподіватися вони мусять лише на власні сили та опертися можуть тільки на свій народ у його прагненні здобути власну самостійну і соборну Українську Державу.

Список використаних джерел

1. Брицький П. Україна у другій світовій війні (1939–1945 рр.). – Чернівці, 1995.
2. Гай-Нижник П. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) 1938–1939 рр. як одна із «розмінних монет» Мюнхенського договору // Гілея. – 2018. – Вип. 139 (№ 12). – Ч. 1. Історичні науки. – С. 48–56.
3. Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель і соціально-економічний лад в теорії та ідеології ОУН-б (1940–1990 рр.). – К.: Крок, 2020.
4. Гай-Нижник П. П. Карпатская Украина в 1939 г. как одна из «разменных монет» Мюнхенского договора // Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы. – СПб.: АЛІТЕІЯ, 2011. – С. 25–42.
5. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939–1942 гг. – Т. 2. – М., 1969.
6. Коваль М. Визволення України від нацистських окупантів: погляд через півстоліття // Україна у другій світовій війні: Уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 1995.
7. Политический дневник Альфреда Розенберга, 1934–1944 гг. – М., 2015.
8. Розенберг А. Цілком таємно! Що стосується: СРСР. Доповідна записка № 1 (2 квітня 1941 р.) / Institut für Zeitgeschichte München. Nürnberger Dokumente 1018-PS // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний

ресурс] Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941\(04\)02.rozenberg_1.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941(04)02.rozenberg_1.php);

9. Розенберг А. Цілком таємно! Що стосується: СРСР. Доповідна записка № 2 (7 квітня 1941 р.) / Institut für Zeitgeschichte München. Nürnberger Dokumente 1018-PS // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941\(04\)07.rozenberg_2.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941(04)07.rozenberg_2.php);

10. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – Львів, 1997.

11. Connelly J. Nazis and Slavs: From Racial Theory to Racist Practice // Central European History. – 1999. – № 1.

12. Dallin A. German Rule in Russia, 1941–1945: A Study of Occupation Policies. – Boulder (Colorado), 1981.

13. Fall Barbarossa. Dokumente zur Vorbereitung der faschistischen Wehrmacht auf die Aggression gegen die Sowjetunion (1940/41). – Berlin, 1970.

14. FP(36)74, “Possible German Intentions”, 19 January 1939. CAB 27/627. The Foreign Secretary gave a summary of this report to Cabinet shortly afterwards // Hinsley H. British Intelligence in the Second World War: Its Influence on Strategy and Operations. – Vol. 1. – H.M. Stationery Off, 1979.

15. Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus (Vorgelegt von SS-Oberführer Professor Dr. Konrad Meyer, Berlin-Dahlem, 28. Mai 1942) // Bundesarchiv. – R. 149. – ANo 157a. – Seit. 1–100. – Art. 1.

16. Hartmann C. Hitlers Planung des Vernichtungskrieges gegen die Sowjetunion // Die Tragodie Europas: von der Krise des Jahres 1939 bis zum Angriff auf die UdSSR / Hrsg. von H. Moller, A. Cubarjan. – München, 2013.

17. Hoover Institution Archives (HIA). Volkogonov Dmitry Papers. Box 2. Reel 14. Container 22. Тека 36. Политическое завещание А. Розенберга. Машинопис, 9 с. Копія.

18. International Military Tribunal // Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. – Bd. 11: Verhandlungsniederschriften 8. April 1946 bis 17. April 1946. – Delphin-Verlag; – Nachdruck; – München 1984.

19. Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. – Chapel Hill, 2005.

20. Moll M.: „Führer-Erlasse“ 1939–1945. Edition sämtlicher überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung. – Stuttgart 1997.

21. “Possible German Intentions” / “Можливі німецькі наміри” (Лист анонімного “англійського германофіла Q” до британського Форін Офіс (Foreign Office) щодо найближчих військових планів А. Гітлера, його наміру нападу на Польщу, її поділу й створення незалежної держави України (вигляд; Грудень 1938 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1938\(12\).Possible_German_Intentions.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1938(12).Possible_German_Intentions.php)

22. “Possible German Intentions” // Cabinet Paper FR36(74) in FO 371/22961/C939/15/18; see also Sir Thomas Inskip, about Vansittart’s two “Germano-

philes”; diary entry, 23 Jan. 1939; Inskip Papers, Churchill College, Cambridge;

23. Trial the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946. – Vol. XXVI. – Nuremberg, 1949.

24. Volkischer Beobachter. – 1941. – 24. Juni.

25. Zellhuber A. Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu... // Das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. – Vögel; – München 2006.

References

1. Brytskyi P. Ukraina u druhii svitovii viini (1939–1945 rr.). – Chernivtsi, 1995.

2. Hai-Nyzhnyk P. Karpatska Ukraina (Pidkarpatska Rus) 1938–1939 rr. yak odna iz «rozminnykh monet» Miunkhenskoho dohovoru // Hileia. – 2018. – Вип. 139 (№ 12). – Ch. 1. Istorychni nauky. – S. 48–56.

3. Hai-Nyzhnyk P. Ukrainska Derzhava: suspilno-politychna model i sotsialno-ekonomichnyi lad v teorii ta ideologii OUN-b (1940–1990 rr.). – K.: Krok, 2020.

4. Hai-Nyzhnyk P. P. Karpatskaia Ukraina v 1939 h. kak odna yz “razmennykh monet” Miunkhenskoho dohovora // Zapadnaia Belorussiya y Zapadnaia Ukraina v 1939–1941 hh.: liudy, sobytyia, dokumenty. – SPb.: ALETEIIA, 2011. – S. 25–42.

5. Halder F. Военный дневник. Ежедневные записки начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939–1942 гг. – Т. 2. – М., 1969.

6. Koval M. Vyzvolennia Ukrainy vid natsystrykykh okupantiv: pohliad cherez pivstolittia // Ukraina u druhii svitovii viini: Uroky istorii ta suchasnist. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. – K., 1995.

7. Polytycheskyi dnevyk Alfreda Rozenberha, 1934–1944 hh. – M., 2015.

8. Rozenberh A. Tsilkom taiemno! Shcho stosuietsia: SRSR. Dopovidna zapyska № 1 (2 kvitnia 1941 r.) / Institut für Zeitgeschichte München. Nürnberger Dokumente 1018-PS // Pavlo Hai-Nyzhnyk – doktor istorychnykh nauk. Osobystyi sait [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941\(04\)02.rozenberg_1.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941(04)02.rozenberg_1.php);

9. Rozenberh A. Tsilkom taiemno! Shcho stosuietsia: SRSR. Dopovidna zapyska № 2 (7 kvitnia 1941 r.) / Institut für Zeitgeschichte München. Nürnberger Dokumente 1018-PS // Pavlo Hai-Nyzhnyk – doktor istorychnykh nauk. Osobystyi sait [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941\(04\)07.rozenberg_2.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941(04)07.rozenberg_2.php);

10. Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh. Zbiryk nimetskykh arkhivnykh materialiv. – Т. 1. – Lviv, 1997.

11. Connelly J. Nazis and Slavs: From Racial Theory to Racist Practice // Central European History. – 1999. – № 1.

12. Dallin A. German Rule in Russia, 1941–1945: A Study of Occupation Policies. – Boulder (Colorado), 1981.

13. Fall Barbarossa. Dokumente zur Vorbereitung der faschistischen Wehrmacht auf die Aggression gegen die Sowjetunion (1940/41). – Berlin, 1970.

14. FP(36)74, “Possible German Intentions”, 19 January 1939. CAB 27/627. The Foreign Secretary gave a summary of this report to Cabinet shortly afterwards // Hinsley H. British Intelligence in the Second

World War: Its Influence on Strategy and Operations. – Vol. 1. – H.M. Stationery Off, 1979.

15. Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus (Vorgelegt von SS-Oberführer Professor Dr. Konrad Meyer, Berlin-Dahlem, 28. Mai 1942) // Bundesarchiv. – R. 149. – ANo 157a. – Seit. 1–100. – Art.1.

16. Hartmann C. Hitlers Planung des Vernichtungskrieges gegen die Sowjetunion // Die Tragodie Europas: von der Krise des Jahres 1939 bis zum Angriff auf die UdSSR / Hrsg. von H. Moller, A. Cubarjan. – München, 2013.

17. Hoover Institution Archives (HIA). Volkogonov Dmitry Papers. Box 2. Reel 14. Container 22. Teka 36. Polytycheskoe zaveshchanye A. Rozenberha. Mashynopys, 9 s. Kopia.

18. International Military Tribunal // Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. – Bd. 11: Verhandlungsniederschriften 8. April 1946 bis 17. April 1946. – Delphin-Verlag; – Nachdruck; – München 1984.

19. Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. – Chapel Hill, 2005.

20. Moll M.: „Führer-Erlasse“ 1939–1945. Edition sämtlicher überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung. – Stuttgart 1997.

21. „Possible German Intentions“ / „Mozhlyvi nimetski namiry“ (Lyst anonimnoho „anhliiskoho hermanofila Q“ do brytanskoho Forin Ofis (Foreign Office) shchodo naiblyzhchykh viiskovykh planiv A. Hitlera, yoho namiru napadu na Polshchu, yii podilu y stvorennia nezaleznoi derzhavy Ukrainy (vytiah; Hruden 1938 r.) // Pavlo Hai-Nyzhnyk – doktor istorychnykh nauk. Osobystyi sait [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1938\(12\).Possible_German_Intentions.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1938(12).Possible_German_Intentions.php)

22. „Possible German Intentions“ // Cabinet Paper FR36(74) in FO 371/22961/C939/15/18; see also Sir Thomas Inskip, about Vansittarts two „Germanophiles“; diary entry, 23 Jan. 1939; Inskip Papers, Churchill College, Cambridge;

23. Trial the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946. – Vol. XXVI. – Nuremberg, 1949.

24. Volkischer Beobachter. – 1941. – 24. Juni.

25. Zellhuber A. Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu... // Das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. – Vögel; – München 2006.